

LAURA BRAZAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-1930-1762

Mokslinių tyrimų kryptys: baltų kalbų arealiniai tyrimai, dialektologija, geolingvistika, perceptyvioji dialektologija.

DOI: doi.org/10.35321/all91-08

JAUNŲJŲ RYTŲ AUKŠTAIČIŲ – ANYKŠTĖNŲ, KUPIŠKĖNŲ IR UTENIŠKIŲ – TARMINĖS KALBOS VAIZDINIAI: RIBOS IR OBJEKTYVUSIS TARMIŠKUMAS

Dialect Images of the Young Eastern
Aukštaitians of Anykščiai, Kupiškis and Utena:
Borders and Objective Dialecticity

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomas jaunųjų rytų aukštaičių – anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių – tarminės kalbos vaizdinių tyrimas. Tiriamoji medžiaga – gimnazistų nuostatų duomenys, surinkti pagal perceptyviosios dialektologijos metodologiniais principais parengtą anketą.

Duomenų analizė rodo, kad aktyviausiais tarminio kodo vartotojais save laiko jaunieji uteniškiai (Utenės ir Rokiškio tiriamieji). Tarmiškai kalbantys prisipažįsta anykštėnai (Anykščių moksleiviai). Nuo šios raiškos atsiriboti linksta kupiškėnai (Kupiškio gimnazistai). Panašias tiriamųjų nuostatas atskleidžia pieštiniai (mentaliniai) tarmių žemėlapiai.

Tarmiškai kalbantį asmenį jaunieji rytų aukštaičiai pirmiausia atpažįsta iš garsinių ypatybių. Tiriamųjų objektyviojo tarmiškumo bruožų sistema apima ne tik analizuojamų patarmių blankiuosius, bet ir būdinguosius bei skiriamuosius požymius.

Iš jaunųjų kalbos vartotojų ir vertintojų nuostatų išryškėję tarmiškumo vaizdiniai (vieta ir bruožų) leidžia tiriamuosius kalbos bendruomenės narius identifikuoti ne tik kaip rytų aukštaičius, bet dar ir kaip rytų aukštaičius anykštėnus, kupiškėnus ir uteniškius.

ESMINIAI ŽODŽIAI: perceptyvioji dialektologija, mentalinis žemėlapis, tradicinė tarmė, riba, objektyvusis tarmiškumas.

ANNOTATION

The article presents a study of the images of the dialect spoken by the young Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai, Kupiškis and Utena. The research material is the data on schoolchildren's attitudes from their answers to the questions in the questionnaire conducted and prepared according to the methodological principles of perceptual dialectology.

The data analysis shows that young Eastern *Aukštaitians* of Utena (the subjects of Utena and Rokiškis) consider themselves the most active users of the dialect code. The Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai (schoolchildren from Anykščiai) also admit to speaking the dialect. The Eastern *Aukštaitians* of Kupiškis (schoolchildren from Kupiškis) tend to distance themselves from this code. Drawn (mental) maps of the dialects reveal the similar attitudes of the subjects.

Young Eastern *Aukštaitians* recognise a person who speaks the dialect mainly by the sound characteristics. The system of the objective dialecticity features of the speakers under research includes not only the fuzzy but also the characteristic and distinguishing traits of the subdialects analysed.

The images of dialecticity (places and features) that have emerged from the attitudes of young language users and evaluators allow us to identify the researched members of the language community not only as Eastern *Aukštaitians* but also as Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai, Kupiškis and Utena.

KEYWORDS: Perceptual Dialectology, Mental Map, Traditional Dialect, Border, Objective Dialecticity.

IVADAS

Pastaraisiais metais perceptyviosios dialektologijos diskursui skirta ne viena publikacija (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 89–120; 2016b: 17–33; 2019: 1–22; Geržotaitė 2016: 321–339; 2019: 175–198; Geržotaitė, Čepaitienė 2016: 84–100; Kardelytė–Grinevičienė 2018: 1–12; Aliūkaitė 2019: 1–22; 2020a: 85–100; 2020b: 1–22; 2021: 262–292; Brazaitienė 2020: 267–291; Mikulėnienė ir kt. 2023 ir kt.). Be daugybės straipsnių, išleistos dvi mokslo monografijos. Į pirmąją iš jų sugulę jaunųjų kalbos bendruomenės narių geolingvistinės kompetencijos¹ tyrimo rezultatai aprėpė kalbinės giminės², tarminės ir bendrinės kalbos

¹ Geolingvistinė paprastųjų kalbos bendruomenės narių kompetencija yra apibrėžiama kaip žinios ir gebėjimai atpažinti kalbos variantiškumą ir jį susieti su tam tikrais geografiniais, socialiniais, kultūriniais arealais (Diercks 2002: 52–53; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 92).

² Kalbine gimtine (angl. *linguistic homeland*) vadinama individo kalbinė aplinka ir ji yra siejama su tos aplinkos kalbiniais skirtumais ir erdviniais atstumais (Diercks 2002: 51; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 92).

kodo lokalizacijos ir kitus klausimus (Aliūkaitė ir kt. 2017). Antroje, siekiant ištirti jaunuolių geolingvistinę kompetenciją, analizuotos naujųjų tarmiųjų darinių požymių ir jų kalbinės vertės sąsajos su klaidingos bendrinės kalbos (kvazistandarto³) vaizdiniu (Aliūkaitė ir kt. 2020). Gauti rezultatai patvirtina nuostatų, atskleidžiančių objektyvųjį tarmiškumą iš paprastojo kalbos vartotojo pozicijų, svarbą kalbos variantų gyvybingumui ir tęstinumui⁴.

Naujumas ir aktualumas. Tarminio gyvybingumo požiūriu stiprišios uteniškių ir jų poveikį patiriančių anykštėnų bei kupiškėnų patarmių atstovų percepcijos beveik netirtos. Bene vieninteliu tyrimu, siekiant įvertinti kupiškėnų patarmės gyvybingumą, analizuota tik dalis jaunųjų kupiškėnų ir uteniškių nuostatų (Geržotaitė 2019: 175–198). Sukaupta gausi medžiaga, kuri padėtų išryškinti visų trijų patarmių atstovų savimonėje įsitvirtinusių tarmių ribų ir kalbinių vietos varianto charakteristikų sąsajas ir leistų pateikti prognostinius šių patarmių vertinimus, dar neanalizuota.

Taigi šio straipsnio tikslas – remiantis perceptyviosios dialektologijos tyrimų modeliu, aprašytu ankstesniuose tyrimuose, atlikti rytų aukštaičių kupiškėnų, anykštėnų ir uteniškių patarmėms atstovaujančių gimnazistų tarminės kalbos vaizdinių (ribų ir bruožų) analizę ir įvertinti šių trijų patarmių gyvybingumą.

Straipsnio objektas – Anykščių, Kupiškio, Rokiškio ir Utenos moksleivių tarmiškumo vaizdiniai.

Tiriamieji yra keturių gimnazijų (15–18 metų) moksleiviai (informaciją apie respondentus žr. lentelėje).

LENTELĖ. Tiriamųjų Anykščių, Kupiškio, Rokiškio, Utenos jaunuolių charakteristika

Tiriamosios vietovės	Iš viso tiriamųjų	Iš viso moterų	Iš viso vyrų	Tarmė moka	Tarmės nemoka	Tarmiškai kalba	Tarmiškai nekalba
Anykščiai	131 (100,00 %)	81 (61,83 %)	50 (38,17 %)	50 (38,17 %)	81 (61,83 %)	47 (35,88 %)	73 (55,73 %)
Kupiškis	119 (100,00 %)	73 (61,34 %)	46 (38,66 %)	29 (24,37 %)	90 (75,63 %)	17 (14,29 %)	77 (64,71 %)
Rokiškis	72 (100,00 %)	21 (29,17 %)	51 (70,83 %)	34 (47,22 %)	37 (51,39 %)	30 (41,67 %)	38 (52,78 %)
Utena	68 (100,00 %)	42 (61,76 %)	26 (38,24 %)	50 (73,53 %)	18 (26,47 %)	41 (60,29 %)	16 (23,53 %)

³ Kvazistandartu įvardijamas klaidingas kalbinio (tarminio) varianto vaizdinys, pvz., tarminis variantas gali būti atpažintas kaip netarminis ir atvirkščiai (žr. Long 1996: 118–135; Aliūkaitė 2009a: 168; 2019: 67–68; Mikulėnienė 2016: 340–346);

⁴ Skirtinas dvejetainis tarmiškumas: objektyvusis, arba bruožu grindžiamas, ir subjektyvusis, arba siejamas su verte (bruožo, kalbinio varianto ar to varianto vartotojo) (Aliūkaitė 2019: 67–69).

Gimnazistus galima priskirti vienai amžiaus grupei, skyrimo kriterijumi pasirinkus ne jų biologinį amžių, bet kalbinę, kultūrinę ir socialinę patirtį (Eckert 1997: 151–167; Aliūkaitė 2007: 145).

Tyrimo metu moksleiviai apklausti remiantis ne viename iš ankstesnių darbų pristatyta anonimine sąmoningųjų nuostatų anketa „Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas“, kuri parengta 2014–2016 m. vykdyto projekto „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ metu (plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 97–99). Įvadinėje jos dalyje fiksuojami sociodemografiniai tiriamųjų duomenys (lytis, amžius, kilmės ir gyvenamoji vietos), pateikiami tarmės mokėjimui ir vartojimo aktyvumui, kalbos variantų paplitimui skirti klausimai. Pagrindinė dalis sudaryta iš tarminės ir bendrinės kalbos lokalizacijai skirtos pieštinio žemėlapio užduoties ir ją papildančių atvirojo pobūdžio klausimų, kuriais prašoma nurodyti tarmiškai ir bendrine kalba kalbančio žmogaus asociatų, pavardyti ypatybių, būdingų tarmiškai kalbančiam žmogui ir kt. (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 97–99; Aliūkaitė ir kt. 2017: 51–59).

Tiriamąją medžiagą sudaro 390 anketų. Iš jų 119 anketų užpildė Kūpiškio Lauryno Stuokos-Gucevičiaus gimnazijos moksleiviai 2014–2016 m. vykdyto projekto „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ metu⁵. Šiuos duomenis papildė prieš pasaulinės COVID-19 pandemijos paskelbimą Lietuvoje straipsnio autorės Anykščių Jono Biliūno gimnazijoje surinkta 131 anketa, Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijoje – 72 ir Utenės Adolfo Šapokos gimnazijoje – 68⁶. Dalis Kūpiškyje ir Utenoje sukauptų duomenų, kuriais remiamasi šiame straipsnyje, būtent, prototipiniai tarminės kalbos arealai pieštinuose žemėlapiuose, yra paskelbta (plačiau žr. Aliūkaitė ir kt. 2017: 78–102, 140, 185, 263; Geržotaitė 2019: 175–198).

Jaunųjų rytų aukštaičių savimonėje susiformavusiems tarminės kalbos vaizdiniais išryškinti išsikelti šie uždaviniai: 1) aptarti moksleivių atsakymų į tarminio kodo mokėjimui ir vartojimo aktyvumui skirtų anketos klausimų duomenis; 2) išnagrinėti visoms trims patarmėms atstovaujančių tiriamųjų žemėlapių, kuriuose prašyta pažymėti, kur kalbama tarmiškai, medžiagą ir 3) išanalizuoti gimnazistų atsakymų į atvirąjį anketos klausimą, kuriame prašyta nurodyti kalbos ypatybes, iš kurių atpažįstamas tarmiškai kalbantis žmogus, duomenis.

⁵ Projektas vykdytas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis (sutarties Nr. K-5/2014). Projekto vadovė prof. dr. Daiva Aliūkaitė. Plačiau apie jo rezultatus žr. Aliūkaitė ir kt. 2017.

⁶ Kūpiškio gimnazijoje užpildytos anketos saugomos Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institute, Anykščių, Rokiškio ir Utenės gimnazijose – Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Tiriamosios patarmės XXI a. pradžioje: objektyvusis tarmiškumas. Straipsnyje nagrinėjamosios patarmės, kaip jau minėta, tarminio gyvybingumo požiūriu skiriasi. Prieš dešimtmetį ir anksčiau atliktais geolingvistiniais tyrimais nustatyta, kad anykštėnams būdingas kirčiuoto pailgėjusio kamieno balsio *a* tarimas kaip *o* su *a* atspalviu, pvz., *r.á.tas* ‘ratas’, fiksuojamas vis rečiau (Aliūkaitė ir kt. 2014: 184). Pastebimiausio kupiškėnų tarminio bruožo (balsių *e*, *ę* žodžio gale ir prieš kietąjį priebalsį atliepimo įvairaus ilgumo *a*, pvz., *dā.da* ‘dėdė’) linkstama atsisakyti (ten pat: 188; Balčiūnienė ir kt. 2017: 54–55; 2019: 214). Skiriamoji rytų aukštaičių uteniškių ypatybė – nekirčiuotų *ė* ir *ie* atliepimas *e*, rečiau *o* ir *uo* – *a*., pvz., *te.vė.li.s* ‘tėvelis’, *pe.nė.li.s* ‘pienelis’, *a.ba.li.s* ‘obuolys’ – beveik nuosekliai išlaikyta visų kartų atstovų kalboje (Aliūkaitė ir kt. 2014: 176; Balčiūnienė ir kt. 2017: 54–55; 2019: 214). Konstatuota, kad kalbinėmis ypatybėmis kupiškėnai ir anykštėnai panašėja į gretimas ir stipriomis tebelaikytinas panevėžiškių ir uteniškių patarmes. Uteniškių patarmės pagrindu tyrėjų fiksuojamas besiformuojantis naujasis stambesnis vietinis kalbinis darinys – rytinių rytų aukštaičių regiolektas (su traukos centru Ūtena) – apima ne tik pačių, bet ir aplinkinių anykštėnų ir kupiškėnų plotus (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 261; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapis ir komentaras; Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2017: 169–195). Šį arealą sieja ir naujojo darinio stabilumą rodo kitų ypatybių, kalbos vartotojų neidentifikuojamų kaip tarminių, pvz., nekirčiuoto *o* tarimo kaip *a*, vartosena (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 261; Geržotaitė 2019: 190–191).

Taigi rytų aukštaičių anykštėnų (Anykščių gimnazijoje), kupiškėnų (Kupiškio) ir uteniškių (Rōkiškio ir Utenos) plotuose surinkti percepcijų apie (ne)tarminės kalbos arealus ir jiems būdingas tarmines ypatybes duomenys leis susidaryti išsamesnį vietos moksleivių savimonėje susiformavusį nagrinėjamų patarmių plote vartojamo varianto vaizdą ir prognozuoti jo ateitį.

1. TARMINIO KODO VARTOSENOS (NE)AKTYVUMAS JAUNŲJŲ ANYKŠTĖNŲ, KUPIŠKĖNŲ IR UTENIŠKIŲ POŽIŪRIU

Duomenų analizė rodo, kad visoms trimis rytų aukštaičių patarmėms atstovaujantys gimnazistai teigė mokantys tarmę (tarmiškai kalbėti) (žr. lentelę). Daugiausia ją mokačią esama tarp Utenos (73,53 proc.), mažiau tarp Rōkiškio (47,22 proc.) ir Anykščių (38,17 proc.), mažiausiai – tarp Kūpiškio (23,53 proc.) tiriamųjų.

Paklausti, kokią tarmę moka, jaunieji rytų aukštaičiai, išskyrus kupiškėnus, dažniausiai nurodė *aukštaičių* (Ut_M01, Rk_M18, Rk_M01, An_M02), *aukštaitiškai* (Ut_M05, Rk_V18, An_M17), *aukštaitišką* (Rk_V10, An_M16)⁷.

Ne vienas Kùpiškio moksleivis savo atsakymus patikslino, pavyzdžiui, parašė, kad moka *kupiškėnų* (Kp_1(4)_M01, Kp_1(4)_M58), *kupiškėnų tarmę* (Kp_1(4)_M17), *kupiškėnišką* (Kp_1(4)_M28) ar *kupiškėniškai* (Kp_1(4)_M47).

Tokių atsakymų fiksuota ir tarp Rōkiškyje apklaustų gimnazistų. Jie teigė mokantys, pavyzdžiui, *aukštaičių šiaurės rytų* (Rk_M10), šiaurės rytų aukštaičių (Rk_V39), *aukštaitiškai*, *rokiškėniškai* (Rk_V18), *rokiškėnų aukštaičių* (Rk_V41), *Rokiškio tarmę* (Rk_M06), *rokiškietišką* (Rk_M17), *rokiškietiškai* (Rk_V48), *ra-kiškietiškai* (Rk_V07, Rk_V08), *rokiškėniškai* (Rk_V12).

Utenōs ir Anykščių tiriamieji savo tarmę patikslino rečiau, pavyzdžiui, *Utenos* (Ut_V04, Ut_V05), *anykštietiškai*, *aukštaitiškai* (An_M49).

Panašios nuostatos išryškėjo ne tik tarmės mokėjimo, bet ir jos vartojimo atžvilgiu (žr. lentelę). Tarmiškai kalbančiais save laiko rytų aukštaičių uteniškių (Utenōs ir Rōkiškio) patarmės atstovai. Tarminė raiška taip pat būdinga ir nemažai daliai anykštėnų. Tarminės kalbos vartojimo požiūriu pasyviausiais laikytini kupiškėnai.

Taigi tarminį kodą ne tik moka, bet ir vienokiu ar kitokiu laipsniu, manytina, vartoja visų trijų rytų aukštaičių patarmių plotuose apklausti jaunuoliai. Uteniškių patarmė, turimais duomenimis, laikytina gyvybingiausia, o kupiškėnų – nykstančia.

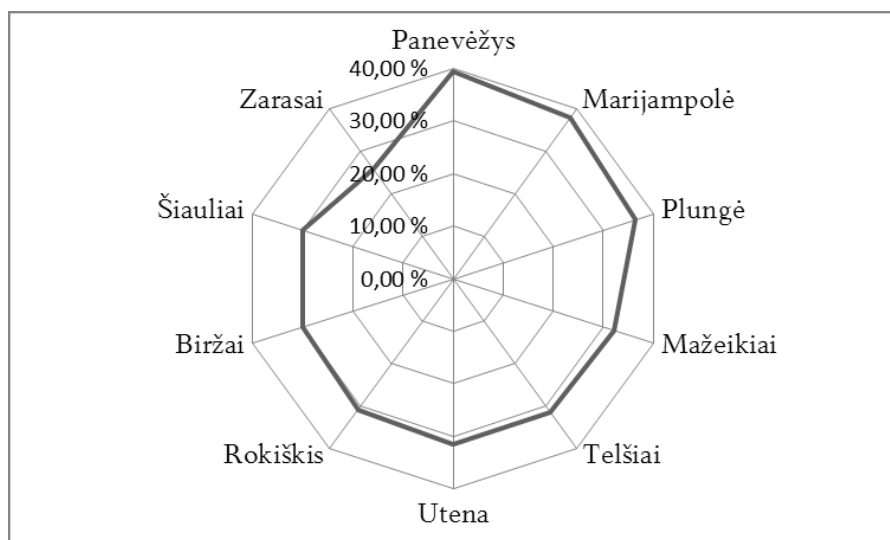
2. TARMINĖS KALBOS VAIZDINIAI JAUNŲJŲ ANYKŠTĖNŲ, KUPIŠKĖNŲ IR UTENIŠKIŲ PIEŠTINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE

Tarminio kodo mokėjimo ir vartojimo rezultatus papildė jaunųjų rytų aukštaičių žymėjimai pieštiniuose (mentaliniuose) tarmių žemėlapiuose⁸. Iš jų bene labiausiai, kaip rodo jau atlikti tyrimai Lietuvojė, tarminės kalbos vaizdinį atskleidžia ir žymėjimų skaičiumi gausiausią grupę sudaro prototipinių tarminės kalbos arealų žemėlapiai.

⁷ Darbe vartojami tokie vietovių trumpiniai: Anykščiai – An, Kùpiškis – Kp, Rōkiškis – Rk, Utenà – Ut; M ir V raidėmis nurodyta tirtųjų lytis; skaičiai žymi anketų numerius.

⁸ Perceptyviosios dialektologijos tyrimuose pieštinio (mentalinio) žemėlapiu užduotis yra dviejų tipų: tiriamieji žemėlapiuose tik lokalizuoja žinomus dialektus arba pažymi žemėlapiuose klausomų tarminės kalbos (ar kitų variantų) tekstų-stimulų arealus (Aliūkaitė ir kt. 2020: 54).

Daugiau nei trečdalis uteniškių (Utenos ir Rokiškio moksleivių), kaip matyti iš jų žymėjimų žemėlapiuose, tarmiškiausiu pirmiausia linksta laikyti gretimų rytų aukštaičių panevėžiškių plote esantį Pānevėžį (39,29 proc.) (žr. 1 pav.)⁹. Kalbinių gimtinių – Utenos (30,71 proc.) ir Rokiškio (30 proc.) – tarmiškumą šie jaunuoliai pripažįsta, tačiau tarmiškesnėmis nurodo anksčiau atliktais tyrimais išryškėjusias vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmės ploto vietas: Marijampolę (37,86 proc.), Plūngę (36,43 proc.), Mažeikius (32,14 proc.) ir Tėlšius (31,43 proc.).

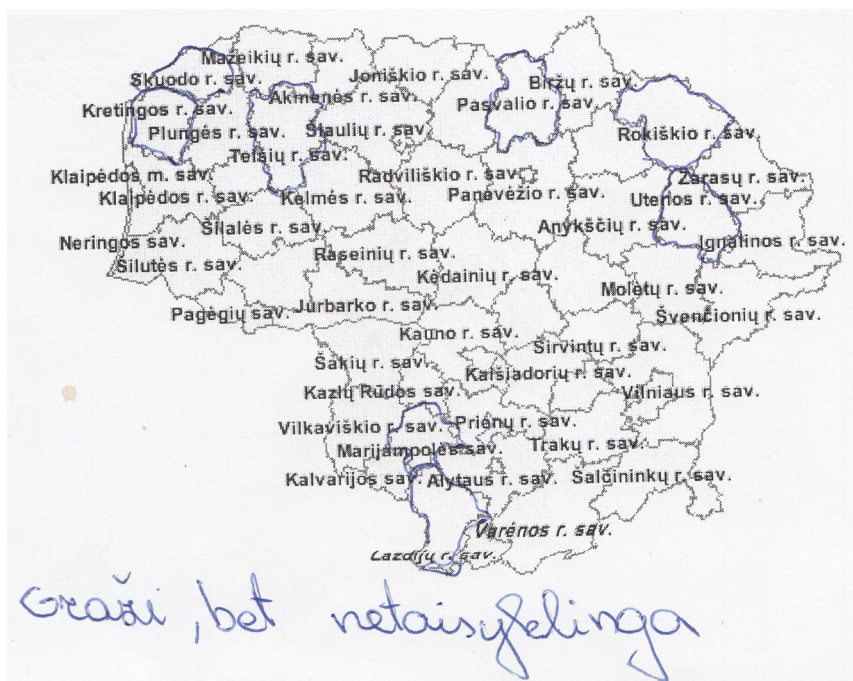
1 PAV. Jaunųjų rytų aukštaičių uteniškių prototipiškiausios tarminės kalbos zonos

Vos ketvirtadalis jaunųjų uteniškių su tarmiškumu susiejo gretimus Anýkščius. Kūpiškis iš šių apklaustųjų žymėjimų žemėlapiuose išryškėjo kaip žemo tarmiškumo laipsnio zona.

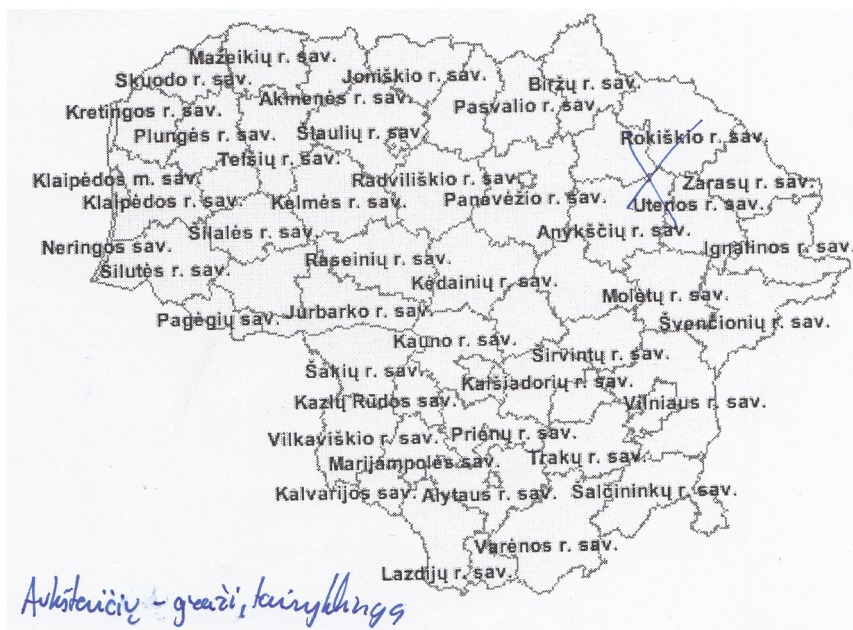
Tiek Utenoje, tiek Rokiškyje vartojama kalba, vietos moksleivių nuomone, yra *graži, bet netaisyklinga* (Rk_M01), apie Ūteną, Molėtus, net Kėdāinius – *graži* (Rk_M13) ir t. t. Pridurtina, kad *gražia, taisyklinga* laikoma ne tik gimtųjų apylinkių, bet ir gretimų vietovių apie Anýkščius, Kūpiškį (Rk_M14), Anýkščius, Kūpiškį, Biržus ir Pānevėžį (Rk_M14) gyventojų kalba (žr. 2 pav.).

⁹ Ankstesniu tyrimu apibendrinti tik Utenoje, taigi vienoje rytų aukštaičių uteniškių patarmės ploto vietovėje, surinkti moksleivių žymėjimų pieštiniuose tarmių žemėlapiuose duomenys išryškino tiriamųjų polinkį prototipiškiausia tarminės kalbos zona laikyti kalbinę gimtinę (Geržotaitė 2019: 185).

Jaunųjų rytų aukštaičių – anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių –
tarminės kalbos vaizdiniai: ribos ir objektyvusis tarmiškumas

Rk_M01

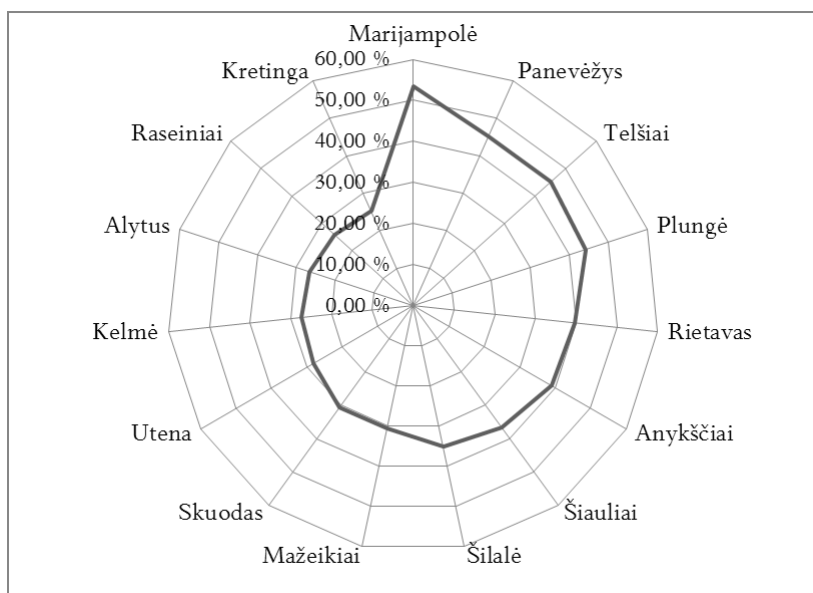
Rk_M14

Map of Lithuania showing administrative divisions (counties and cities). Handwritten labels in Lithuanian are present:

- Top left: *Jemaitiskai - gausi labai kalba*
- Bottom left: *Kaimai labai įdomiai irgi žinoma, bet neįmanu formis*
- Right side: *Sėltaviskai - nemasy ciai labai gausiai autsaviskai*

Kalbinės giminės ar jų apylinkės jaunųjų rytų aukštaičių uteniškių vertinamos kaip vienos iš tarminių požiūriu ryškesnių rytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje, pvz., *labiausiai pabrėžtos tarmės ir savitumas: Jurbarkas, Šiauliai, Panevėžys* (Ut_M05), vartojama tarmė įvardijama kaip *aukštaičių tarmė. Netaisyklinga. Graži* (Rk_M15), o ją vartojantys kaip *aukštaičiai – graži, yra klaidų* (Rk_V09).

Jaunieji anykštėnai (Anykščių moksleiviai) su tarme linksta sieti tas pačias vietas, skiriasi tik jų eiliškumas (žr. 3 pav.). Tarmiškiausia iš jų žemėlapių iš-
ryškėjo Marijampolė (53,44 proc.), tuomet žymimas Panevėžys (45,04 proc.),
Telšiai (45,04 proc.) ir Plungė (44,27 proc.).

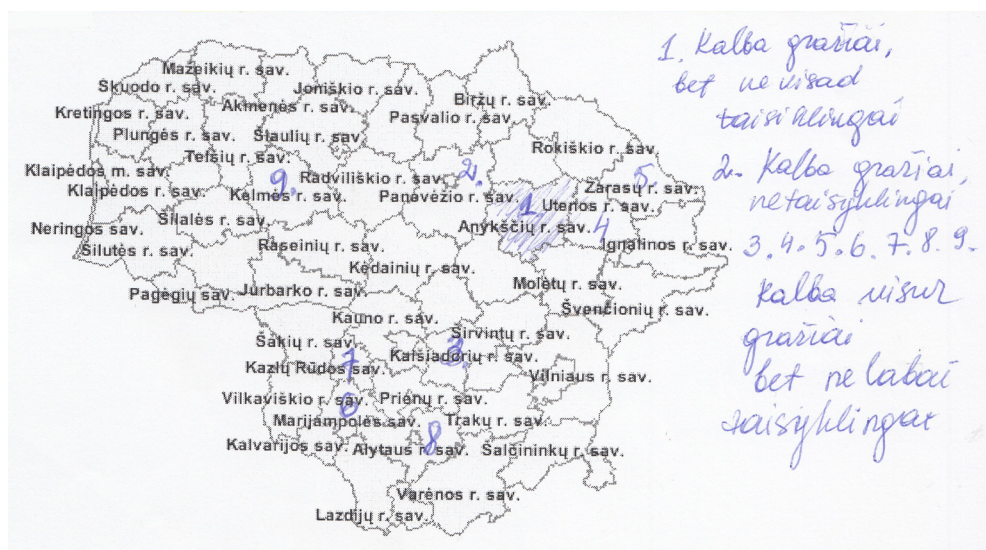
3 PAV. Jaunųjų rytų aukštaičių anykštėnų prototipiškiausios tarminės kalbos zonos

Kaip ir Utenos, taip ir Anykščių atveju, panašiu tarmiškumo laipsniu, vietos gimnazistų manymu, pasižymi kalbinė gimtinė (žymėjimai sudaro 38,93 proc.). Prie tarminiu požiūriu blankesnių vietovių jaunieji anykštėnai linksta priskirti Kùpiškį.

Gimtosiose ir (ar) gretimose apylinkėse, būtent Pānevėžio, Kùpiškio, Rōkiškio, Utenos vartojamą tarmę tiriamieji įvardija kaip *Aukštaičių taisyklinga* (žemėl. An_M04 žr. 4 pav., An_M06), *aukštaičių, graži, taisyklinga* (An_M07, An_M11) (žr. 4 pav.).

An_M04

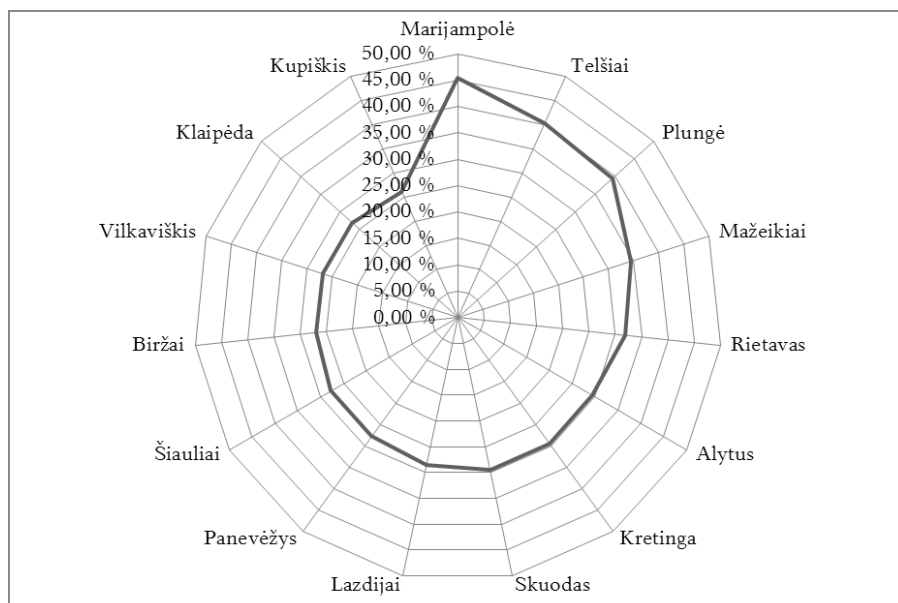
An_M49

4 PAV. Jaunųjų rytų aukštųjų anykštėnų kalbinės gimtinės tarp kitų prototipinių tarminės kalbos zonų žymėjimo žemėlapiuose pavyzdžiai

Vienuose Anykščių gimnazistų žemėlapiuose kalbinė gimtinė ne tik žymima kaip tarminės kalbos zona, bet ir vertinama jos bei apylinkių kalba, pvz., *Anykščių r. – graži, netaisyklinga, Panevėžio r. – negraži, netaisyklinga* (An_M72), *[Biržų, Rokiškio, Kupiškio, Anykščių, Utenos] aukštaičių. Tarmė graži, taisyklinga* (An_V06). Kituose žemėlapiuose kalbinė gimtinė žymima kaip tarminės kalbos zona, bet komentuojama tik jų apylinkių kalba, pvz., *Panevėžio (aukštaičių) tarmė yra netaisyklinga, Utenos (aukštaičių) tarmė yra netaisyklinga, bet graži* (An_M59). Taip pat esama žemėlapių, kuriuose žymima ir vertinama tik kalbinės gimtinės apylinkių kalba, pvz., *Panevėžio r. tarmė nelabai graži ir nelabai taisyklinga* (An_M69). Kaip matyti iš pavyzdžių, jaunųjų anykštėnų percepcijose išryškėja palankesnis uteniškių plote vartojamas kalbinis variantas. Gražia aukštaičių tarmė, todėl galimai taisyklinga ir artimesne bendrinei kalbai, kai kurių tiriamųjų požiūriu, kalbama ne tik apie Anykščius, Ūteną, Pānevėžį ir Bīržus, bet ir apie Kaūną (An_M08). Žvelgiant iš tyrėjo, arba *etic*¹⁰, perspektyvos, pasakytina, kad uteniškių patarmės pagrindu fiksuojamas besiformuojantis rytinių rytų aukštaičių regiolektas, apimantis gretimų anykštėnų ir kupiškėnų plotus, mokslininkų nurodomas kaip artimiausias bendrinei kalbai naujasis darinys rytų aukštaičių areale (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 261). Šios regiolektinės zonos, taip pat pietų aukštaičių regiolekto atstovų kalba, ankstesnių percepcijų tyrimų duomenimis, jaunųjų rytų aukštaičių vertinama kaip panašiausia į bendrinę kalbą (Kardelytė-Grinevičienė 2018: 5–6).

Jaunieji kupiškėnai (Kūpiškio moksleiviai), kaip rodo jau atlikto tyrimo rezultatai, pieštiniuose tarminės kalbos žemėlapiuose pirmiausia išskyrė vakarų aukštaičių Marijampolę, tuomet žemaičių Tėlsius, Plūngę ir kitas zonas (Aliūkaitė ir kt. 2017: 140; Geržotaitė 2019: 188) (žr. 5 pav.).

¹⁰ Plačiau apie *emic* ir *etic*, arba subjektyviųjų ir objektyviųjų, perspektyvų skirtis (žr. Cramer 2018: 62–79; Aliūkaitė 2020a: 85–100; 2020b: 1–22; 2021: 262–293; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: 1–22; Aliūkaitė ir kt. 2020: 27–29, 49–58).

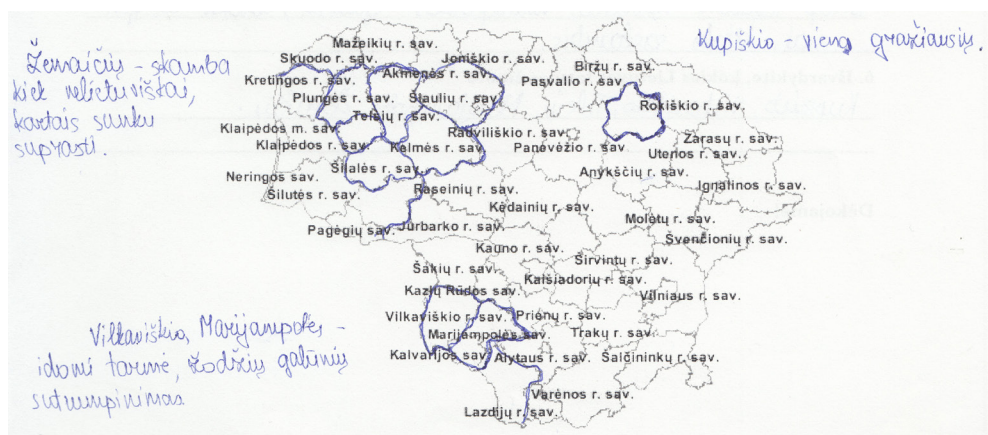

5 PAV. Jaunųjų rytų aukštaičių kupiškėnų prototipiskiausios tarminės kalbos zonos

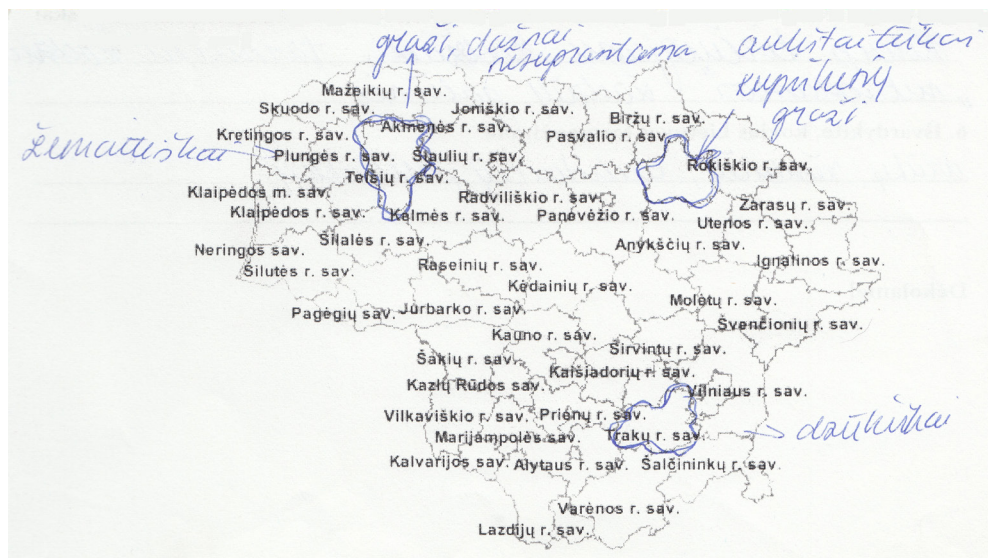
Rytų aukštaičių areale išryškėjo aukštesni Pānevėžio ir Bīržų (žymėjimai sudaro daugiau nei ketvirtadalį visų šio miesto respondentų anketų), bet labai žemi Anykščių, Utenos ir Rōkiškio įverčiai. Nustatyta, kad kalbinė gimtinė prie prototipiskiausių tarminės kalbos zonų dažniau nepriskirta nei priskirta (Aliūkaitė ir kt. 2017: 140; Geržotaitė 2019: 188) (žr. 5 pav.).

Tais atvejais, kai Kūpiškis žymėtas kaip tarminės kalbos zona, joje vartojamos kalbinės raiškos vertinimai dažniau fiksuoti teigiami, pvz., *kupiškėnų gražiausia* (Kup_1(4)_M01), *kupiškėnų (graži)* (Kup_1(4)_M20), *graži* (Kup_1(4)_M31), *Kupiškio – viena gražiausių* (žemėl. Kup_1(4)_M70 žr. 6 pav.), *kupiškėnų, labai graži* (Kup_1(4)_V20) (žr. 6 pav.).

Jaunųjų rytų aukštaičių – anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių – tarminės kalbos vaizdiniai: ribos ir objektyvusis tarmiškumas

Kup_1(4)_M70

Kup_1(4)_M73

6 PAV. Jaunųjų rytų aukštaičių kupiškėnų kalbinės gimtinės tarp kitų prototipinių tarminės kalbos zonų žymėjimo žemėlapiuose pavyzdžiai

Kaip ir uteniškiai, taip ir kupiškėnai, tarminiu požiūriu labiausiai išsiskiriančiomis rytų aukštaičių plote nurodė Biržų, Pānevėžio zonas (Kup_1(4)_M35). Kai kuriuose žemėlapiuose (pvz., Kp_1(4)_M17, Kp_1(4)_M23, Kp_1(4)_V02) fiksuotas kupiškėnų patarmės perkėlimas į panevėžiškių patarmės vietas, taip pat žemas tarminio kodo vartosenos aktyvumas, matyt, leidžia kalbėti apie nuoseklų jaunųjų kupiškėnų ribojimąsi nuo savosios tarminės raiškos.

Taigi pieštiniai tarminės kalbos žemėlapiai ir jų komentarai išryškino visoms trims patarmėms atstovaujančių jaunųjų kalbos vartotojų santykį su vietos (ne)tarmiškumu. Žymėdami ne tik žemaičių ir vakarų aukštaičių vietas (jos ankstesniais percepcijų tyrimais nurodytos kaip tarminiu požiūriu stipriausios), bet ir gimtąsias apylinkes, tiriamieji patvirtina tiriamųjų vietų tarmiškumą. Daugiausia kalbines gimtines su tarminė raiška linksta sieti aktyvesniais šio kodo vartotojais save įvardiję anykštėnai ir uteniškiai. Kurdami aktualiąją distanciją¹¹ su kitos patarmės vietovėmis, kupiškėnai galimai atsiriboja nuo savojo, nors ir teigiamai vertinamo, tarminio kodo.

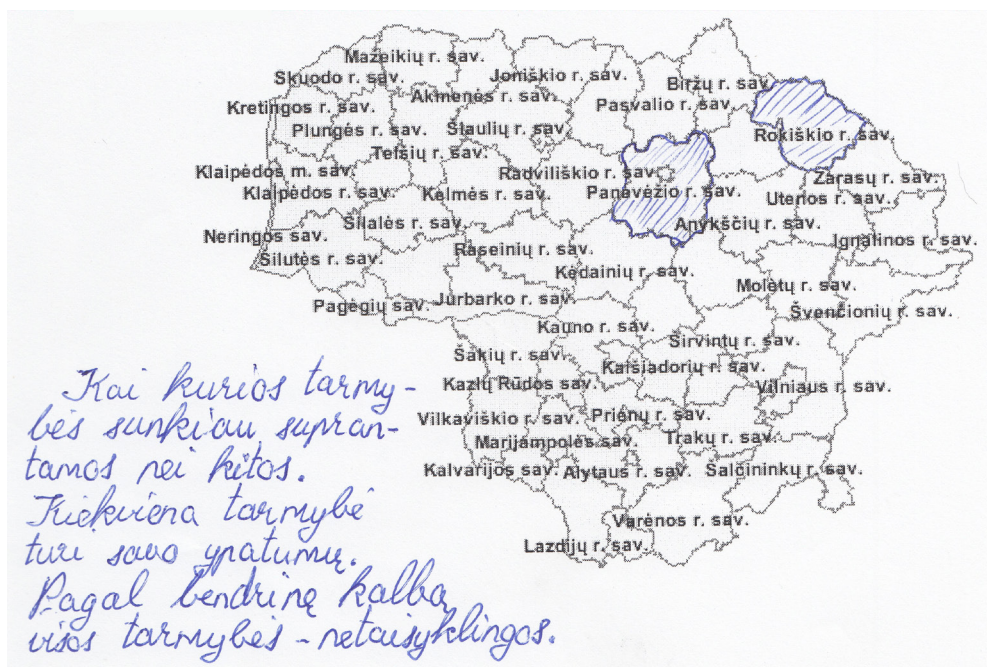
3. YPATYBĖS, IŠDUODANČIOS TARMISKAI KALBANTĮ ASMENĮ JAUNŲJŲ ANYKŠTĖNŲ, KUPIŠKĖNŲ IR UTENIŠKIŲ POŽIŪRIU

Jaunųjų rytų aukštaičių santykį su objektyviuoju žemėlapiuose išskirtų (apibrauktų, nuspalvintų ar kitu būdu pažymėtų) vietų tarmiškumu padeda atskleisti atsakymai į atvirąją anketos klausimą Nr. 5. Tiriamųjų prašyta nurodyti kelias kalbos ypatybes, iš kurių jie atpažįsta, kad asmuo kalba tarmiškai.

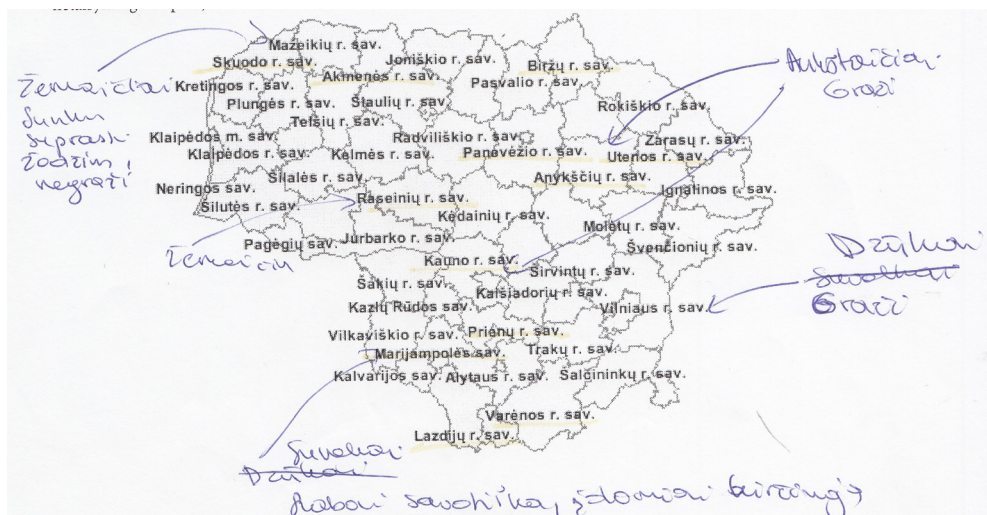
Pažymėtina, kad tarminius bruožus kai kurie moksleiviai nurodo ne tik atsakymuose, bet ir komentuodami žymėjimus žemėlapiuose (žr. 7 pav.).

¹¹ Vertinant kalbos variantus ir juos lokalizuojant žemėlapiuose skiriama realioji (objektyvioji) ir aktualioji (neatitinkanti geografinių parametru, siejama su varianto kultūriniu, stereotipine verte) distancijos (Diercks 2002: 51; Aliūkaitė 2009b: 172; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: 8–9).

Jaunųjų rytų aukštaičių – anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių –
tarminės kalbos vaizdiniai: ribos ir objektyvusis tarmiškumas

Rk_V47

An_M08

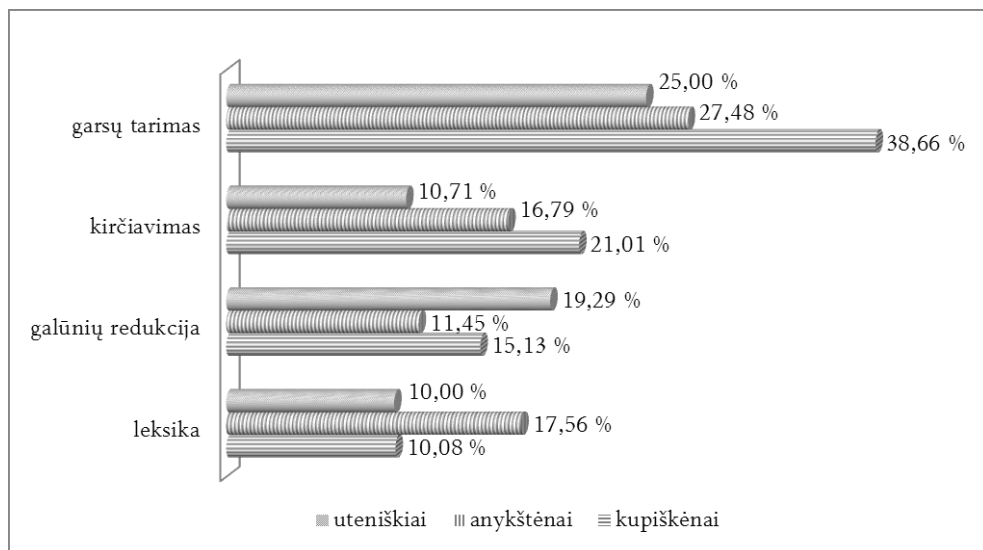

Kup_1(4)_M27

7 PAV. Tarmiinių ypatybių įvardijimo žemėlapių komentaruose pavyzdžiai

Esama ir daugiau tokio komentavimo žemėlapiuose pavyzdžių: *aukštaičių* [Pasvalio, Anykščių] – *graži, netaisyklinga, nes ilginamos balsės* (An_M62), [Pasvalyje] *kitokios žodžių galūnės* (Kp_1(4)_M07), [Biržuose] *netaisyklinga, kapoja galūnes* (Kp_1(4)_M31).

Iš apibendrintų atsakymų į minėtą 5-ąją anketos klausimą matyti, kad rytų aukštaičių plose apklausti gimnazistai tarmiškai kalbantį asmenį pirmiausia atpažįsta iš garsinių ypatybių (žr. 8 pav.).

8 PAV. Tarmių skiriamosios ypatybės jaunųjų rytų aukštaičių atsakymų duomenimis

Šį bruožą jaunieji uteniškiai konceptualizuoja tokiais pavyzdžiais kaip *ilgina trumpuosius balsius arba ilguosius trumpina* (Ut_M20), *pakeistos kai kurios balsės* (Ut_M39), *žodžiuose sukeistos balsės* (Ut_V22), *pailgintos, sutrumpintos balsės šaknyse* (Ut_M05), *ilgai tariamos balsės* (Ut_M24), *vietoj o, u dažnai tariama* (Rk_M01), *raidžių pakeitimas pvz: o arba a* (Rk_M01), *vietoj „o“ sako „a“* (Rk_M05), *prailginamos raidės* (Rk_M14), *keičia kai kurias bendrinės kalbos žodžių raides* (Rk_V05), *keičia kurias nors raides* (Rk_V51). Iš vardijamų požymių pirmiausia matyti, kad gimnazistai komentuoja savos, artimos aplinkos, kitaip tariant, patiems žinomą, pažįstamą, tarmiškumą. Tyrėjų skiriamąja uteniškių patarmės ypatybe nurodomas *o, uo* atliepimas *a*. Šiems kalbos bendruomenės nariams yra žinomas (dar plg. jų pačių vartojamo varianto įvardijimą – *rakiškietiškai* (Rk_V07, Rk_V08). Moksleivių percepcijose išryškėjęs balsių ilginimas arba trumpinimas taip pat yra vienas iš išskirtinių ir, kaip rodo atlikti sisteminiai geolingvistų tyrimai, iki šiol fiksuojamų šios patarmės bruožų (Aliūkaitė ir kt. 2014: 176: 177). Abstraktesnio pobūdžio atsakymai (t. y. balsių pakeitimas ar sukeitimas) gali būti siejami tiek su skiriamąja uteniškių patarmės ypatybe, tiek su visus rytų aukštaičius nuo vakarų ir pietų aukštaičių skiriančiu dvigarsių *an, am, en, em* atliepimu *un, um, in, im*.

Panašios ir anykštėnų nuostatos. Anot apklaustųjų, tarminė raiška išsiskiriančių asmenų kalboje *balsiai, dvibalsiai, dvigarsiai ir t.t. ilginami arba trumpinami, keičiami* (An_M34), *keičiamos žodžio raidės* (An_M39), *prailgintos balsės* (An_M49, An_M62), *balsiai, dvibalsiai, dvigarsiai ir t.t. ilginami arba trumpinami,*

keičiami (An_M34), *pailgina žodyje kokias nors raides* (An_M01), *vienų ar kitų balsių paryškinimu* (An_M05). Šiems jaunuoliams žinomas iš tyrėjo perspektyvos uteniškus bei kai kuriuos kitus rytų aukštaičius išskiriantis balsio *o* tarimas, nors pačių nurodomas kaip būdingas kitai, žemaičių, tarimei – *kitaip tariami žodžiai, žemaičiai vietoj „o“ taria „a“ pvz. obuolys – abalys* (An_V32).

Jaunieji kupiškėnai, kaip matyti iš aptariamai ypatybių grupei (t. y. garsų tarimas) priskirtų atsakymų, taip pat mini garsų ilginimą ir pabrėžimą, vienų garsų atliepimą kitais. Šios patarmės atstovai, dažniau nei jau aptartų uteniškių ir anykštėnų patarmių plote apklausti moksleiviai, savo atsakymus sukonkretino, pvz., *ilgina bales* (Kup_1(4)_M16), *ryškus ilgųjų balsių tarimas* (Kup_1(4)_M17), *ilgųjų balsių* (Kup_1(4)_M21), *pailgina bales* (Kup_1(4)_M56), *balsių pabrėžimas* (Kup_1(4)_M57), *balsių ar priebalsių savotiškas pabrėžimas* (Kup_1(4)_V02), *pagal balsių keitimą* (Kup_1(4)_M36), *kupiškėnai vietoj a sako o: lapai į lopai* (Kup_1(4)_M29), *keičia e į a* (Kup_1(4)_M38), *skirtingai tuose pačiuose žodžiuose tariamos balsės ir dvibalsiai* (Kup_1(4)_M40), *pakeičia raides* (Kup_1(4)_M65), *dažniausiai kai tariant žodžius vietoj balsio a tariama o* (Kup_1(4)_M68), *pabrėžiama „o“* (Kup_1(4)_V27). Pateikti pavyzdžiai rodo, kad jaunieji kupiškėnai skiria gimtąją patarmę nuo kaimyninių patarmių. Kalbinės giminės skiriamųjų bruožų (balsių *e, ė* žodžio gale ir prieš kietąją priebalsį atliepimas įvairaus ilgumo *a*) išmanymas, tarminiu požiūriu, yra labai tikslus. Vardijamos ypatybės, būtent patiems būdingas bei gretimas apylinkes apie Anykščius skiriantis kirčiuoto kamieno balsio *a* tarimas kaip *o* su *a* atspalviu, ne tik rodo savojo kodo patirtį, bet ir atskleidžia esant tam tikrų ryšių su anykštėnų patarmės atstovais. Tam tikrų sąsajų, sprendžiant iš komentarų apie pačių pastebimą *o* tarimą, matyt, esama ir su gretimais uteniškiais.

Kitų tarminių ypatybių grupių (kirčiavimo, galūnių redukcijos, leksikos) konceptualizacija iš paskiroms rytų aukštaičių patarmėms atstovaujančių moksleivių atsakymų skiriasi.

Jaunieji uteniškiai nurodė, kad tarmiškai kalbantį asmenį jie gana dažnai taip pat atpažįsta iš *žodžių be galūnių* (Rk_V28), arba, tyrėjų požiūriu, iš galūnių redukcijos. Jų kalbai būdingas *galūnių praleidimas* (Ut_M04), *galūnių sutrumpėjimas* (Ut_M12), *nukirstos galūnės žodžių* (Ut_M15), *nutrauktos galūnės* (Rk_M19), *sutrumpintos galūnės* (Rk_V12) ir t. t. Rečiau tarminę raišką šie jaunuoliai sieja su kirčiavimu, pvz.: *kirčiuoja žodžius keistai* (Ut_M26), *kirčiuoja kitaip nei įprasta* (Ut_V11), *kitaip kirčiuojami* (Ut_M12). Rečiausiai tarmiškai kalbančius asmenis apklausti uteniškių patarmės atstovai teigia atpažįstantys iš leksikos, pvz.: *naudoja neįprastus žodžius* (Ut_M42), *būna negirdėtų žodžių* (Ut_M38), *specifiniai žodžiai* (Ut_V16), *skolinti žodžiai* (Ut_M25).

Anykštėnų nuomone, tarminė raiška išsiskiriantys asmenys *naudoja kitokius žodžius, nei dabar, senesnius, išlikusius* (An_M24). Jų teigimu, šiuos žodžius *gali*

suprasti tik ta tarpe kalbantis žmogus (An_M77). Apibendrinama, kad tarmiškai kalbantis asmuo vartoja *bendrine kalba nevartojamus žodžius* (An_V47). Rečiau anykštėnų patarmės atstovai mini kirčiavimą (*kitoks kirčiavimas nei man įpras-ta* An_M13) ir su juo susijusią galūnių redukciją (*jis kalba truputi kitaip nei mes, tarmiškai žmonės kalbėdami tiesiog netaria galūnių* (An_M12).

Jaunieji kupiškėnai tarmiškai kalbantį žmogų dar atpažįsta *pagal jo kirčių dė-liojimą ant žodžių* (Kup_1(4)_M09). Rečiau su tarmine raiška jie sieja galūnių re-dukciją, kurią iliustruoja tokiais atsakymais kaip ne kartą kitų moksleivių minė-tas *galūnių nukirtimas* (Kup_1(4)_M28), *galūnių „nukirpimas“* (Kup_1(4)_M37), *galūnių nukandimas* (Kup_1(4)_M61) ir kt. Rečiausiai jie mini leksikos skirtu-mus, pvz.: *neįprasti žodžiai* (Kup_1(4)_M02), *seni, keisti žodžiai* (Kup_1(4)_M07), *negirdėti žodžiai* (Kup_1(4)_M32), *iš nesuprantamų žodžių* (Kup_1(4)_V18).

Taigi visų trijų rytų aukštaičių patarmių plote apklausti gimnazistai aiškiai skiria savosios kalbinės aplinkos objektyvųjį tarmiškumą. Į linksta sieti ne tik su (pa)tarmių blankiaisiais (plačiau paplitusiais), būdingaisiais, bet ir skiriamai-siais bruožais¹². Remiantis pastarosiomis ypatybėmis, šiuos moksleivius galima laikyti gimtųjų patarmių (anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių) atstovais.

IŠVADOS

Tradicinių rytų aukštaičių patarmių – anykštėnų, kupiškėnų ir uteniškių – plote atliktas tarminės kalbos vaizdinių tyrimas išryškino jaunųjų kalbos varto-tojų santykį su šiuo regionu.

1. Dialekto kompetencijai ir aktyvumui skirtų duomenų analizė rodo šiuos polinkius: 1) tarminį kodą moka ir vartoja visoms trimis patarmėms atstovaujan-tys tiriamieji; 2) daugiausia su tarmine raiška save linksta sieti rytų aukštaičiai uteniškiai; 3) tarmiškai kalbantys prisipažįsta ir anykštėnai; 4) fiksuojamas ku-piškėnų atsiribojimas nuo tarminio varianto.

2. Iš pieštinių tarmių žemėlapių matyti, kad tiriamieji žymi ne tik žemaičių ir vakarų aukštaičių vietas, kurios ankstesniais percepcijų tyrimais nurodytos kaip tarminiu požiūriu stipriausios. Su šia raiška dažniau ar rečiau siedami gim-tąsias apylinkes ir palankiai vertindami jose vartojamą kalbinį kodą, apklaustieji rytų aukštaičiai patvirtina analizuojamų vietų tarmiškumą: 1) labiausiai kalbinę gimtinę ir apylinkes su tarminės kalbos zonomis linksta sieti jaunieji anykštėnai ir uteniškiai; 2) kupiškėnų atsiribojimą nuo savo kalbinio varianto galimai rodo kuriama aktualioji distancija su gretimos patarmės vietovėmis.

¹² Apie trinarę tarminių požymių (pirminių, antrinių ir tretinių) tipologiją (plačiau žr. Taldeman 2005: 23–248).

3. Tarmiškai kalbantį asmenį rytų aukštaičių plote apklausti gimnazistai, remdamiesi savos kalbinės aplinkos projekcija, pirmiausia atpažįsta iš garsinių ypatybių. Šią požymių grupę iliustruojančių atsakymų analizė rodo, kad jaunuoliai aiškiai skiria objektyvųjį kalbinės giminės ir apylinkių tarmiškumą.

4. Ne tik blankiuosius, būdinguosius, bet ir skiriamuosius bruožus apimanti objektyviojo tarmiškumo požymių sistema leidžia apklaustus moksleivius identifikuoti ne tik kaip rytų aukštaičius, bet dar ir kaip rytų aukštaičius anykštėnus, kupiškėnus ir uteniškius.

Taigi iš jaunųjų kalbos vartotojų ir vertintojų nuostatų išryškėję tarmiškumo (vietų ir kalbinių bruožų) vaizdiniai koreliuoja ne tik su objektyviuoju tiriamųjų kalbinės aplinkos, bet ir beveik visos rytinės lietuvių kalbos ploto dalies kalbiniu variantiškumu.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2007: *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*: daktaro disertacija, rankraštis, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Aliūkaitė Daiva 2009a: Bendrinės kalbos vaizdinių tikslumas: kvazistandarto problema. – *Respectus Philologicus* 16(21)A, 160–187.

Aliūkaitė Daiva 2009b: Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. – *Respectus Philologicus* 15(20), 164–179.

Aliūkaitė Daiva 2019: Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. – *Respectus Philologicus* 35(40), 63–91. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12717> [žiūrėta 2024-04-22].

Aliūkaitė Daiva 2020a: Tarmiškumo tvarumas didmiestyje: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. – *Respectus Philologicus* 38(43), 85–100. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/20645> [žiūrėta 2024-03-22].

Aliūkaitė Daiva 2020b: Tarmiškumo tvarumas Lietuvos regionuose: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. – *Lietuvių kalba* 15, [1–22]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22435> [žiūrėta 2024-03-24].

Aliūkaitė Daiva 2021: Tarmiškumo estetinė vertė: paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 85, 262–292.

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslaviėnė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva

2014: Punktų tinklo tankis geolingvistikinės skirties *aukštaičiai* : žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016a: Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis). – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 89–120.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016b: Lietuvos gimnazistų požiūris: išsilavinimas bendrinės kalbos vaizdiniuose. – *Verbum* 7, 17–33. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/10283> [žiūrėta 2024-05-04].

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2019: Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. – *Lietuvių kalba* 13, [1–22]. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22481> [žiūrėta 2024-04-03].

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Balčiūnienė Asta, Rinkauskienė Regina, Meiliūnaitė Violeta 2017: Kupiškėnų ir uteniškių paribio šnektų fonetinė kaita XXI a.: Vabalninko, Daršiškių ir Salamiesčio punktų atvejis. – *Lituanistica* 63, 1(107), 38–60.

Balčiūnienė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Rinkauskienė Regina 2019: *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Brazaitienė Laura 2020: Research on perceptual dialectology in Lithuania: subjective dialectal variation of Lithuanian language area in relation to objective variation. – *Lithuanian dialectology profiles: problems and findings*, ed. V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 267–291. Prieiga internete: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2021/01/KIDP6.pdf> [žiūrėta 2024-05-15].

Cramer Jennifer 2018: The Emic and the Etic in Perceptual Dialectology. – *Language Regard: Methods, Variation and Change*, eds. B. E. Evans, E. J. Benson, J. N. Stanford, Cambridge: Cambridge University Press, 62–79.

Diercks Willy 2002: Mental maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology 2*, eds. D. Long, D. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Eckert Penelope 1997: Age as a Sociolinguistic Variable. – *Handbook of Sociolinguistics*, ed. F. Coulmas, Oxford: Blackwell, 151–167.

Geržotaitė Laura 2016: Vartotojo veiksnys: subjektyvusis Lenkijos lietuvių šnektų vaizdas mentaliniuose žemėlapiuose. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, sud. D. Mikulėnienė, A. Leskauskaitė, V. Ragaišienė, L. Geržotaitė, N. Birgelienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 321–339.

Geržotaitė Laura 2019: Jaunųjų rytų aukštaičių – kupiškėnų ir uteniškių – kalbinės giminės vaizdiniai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 175–198. Prieiga internete: <https://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/399> [žiūrėta 2024-03-05].

Geržotaitė Laura, Čepaitienė Agnė 2016: Vilkaviškio jaunuolių kalbinė giminė: ribos, taisyklingumo ir patrauklumo vertės. – *Verbum* 7, 84–100. Prieiga internete: <http://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/10288> [žiūrėta 2024-04-02].

Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis ir komentaras (sp. įklija).

Kardelytė-Grinevičienė Daiva 2018: Kvazistandarto variantas: jaunosios kartos aukštaitiškojo arealo atstovų požiūris. – *Lietuvių kalba* 12, [1–12]. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2019~1550676206089/J.04~2019~1550676206089.pdf> [žiūrėta 2024-04-03].

Long Daniel 1996: Quasi-standard as a Linguistic Concept. – *American Speech* 71(2), 118–135.

Mikulėnienė Danguolė 2016: Pietų aukštaičių kvaziregiolekto formavimasis Punsco ir Seinų apylinkėse. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, sud. D. Mikulėnienė, A. Leskauskaitė, V. Ragaišienė, L. Geržotaitė, N. Birgelienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 340–346.

Mikulėnienė Danguolė, Bakšienė Rima, Brazaitienė Laura, Čepaitienė Agnė, Ivoška Darius, Šidlauskas Žydrūnas 2023: *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2017: Tarmiškumo matmuo Lietuvos etnografinių regionų struktūroje. – *Naujos regionų tapatybės konstravimas: integralumas, sumanumas, konkurencingumas*, sud. A. Augustinaitis, J. Zabarskaitė, D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, L. Labanauskas, A. Kiškienė, R. Venckus, K. Rudokas, Vilnius: Kazimiero Simonavičiaus universitetas, 169–195.

Taeldeman Johan 2005: Polarisation Revisited. Language Variation. – *European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE3)*, ed. F. Hinsken, Amsterdam: Benjamins, 23–248. Prieiga internete: <https://benjamins.com/catalog/silv.1.15tae> [žiūrėta 2024-04-09].

Dialect Images of the Young Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai, Kupiškis and Utena: Borders and Objective Dialecticity

SUMMARY

The article discusses the images of the dialectal language of the young Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai, Kupiškis and Utena analysed using the methodological principles of perceptual dialectology.

The research material is the data on schoolchildren's attitudes collected from the questionnaire that was administered in the central areas of the subdialectal zone (Anykščiai, Kupiškis, Rokiškis and Utena) before the global COVID-19 pandemic was declared in Lithuania. Based mainly on the material of the drawn (mental) map of dialects presented in the questionnaire and the answers to the question about the characteristics of a person who speaks the subdialect, an attempt is made to evaluate the viability of these subdialects.

The data analysis shows that the dialect code is known and used more or less often by the subjects representing all three subdialects. The young Eastern *Aukštaitians* of Utena (schoolchildren from Utena and Rokiškis) consider themselves the most active dialect users. The Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai (the subjects of Anykščiai) also admit to speaking the dialect. The Eastern *Aukštaitians* of Kupiškis (schoolchildren from Kupiškis) tend to distance themselves from this expression.

The drawn maps of dialects reveal that the subjects, marking not only the areas of Žemaitians and Western *Aukštaitians* (which were indicated by previous perception studies as the strongest from a dialectal point of view) but also their native places confirm the dialecticity of the localities analysed. Mainly young people of the Eastern *Aukštaitians* of Utena and Anykščiai tend to associate their hometown and its surroundings with dialectal

language areas. Creating an actual distance from the neighbouring areas, the schoolchildren of Kùpiškis possibly distance themselves from their linguistic expression.

Based on the projection of their linguistic environment, young Eastern Highlanders recognise a person speaking in the dialect mainly by sound characteristics. The analysis of the answers illustrating this group shows that the schoolchildren clearly distinguish between the objective dialect of the native town and the surrounding area.

The study of objective dialect features encompasses both the distinctive and defining traits of the analyzed subdialects, including their nuanced and characteristic elements.

Thus, the images of dialecticity (places and features) that have emerged from the attitudes of young language users and evaluators allow us to identify the researched members of the language community not only as Eastern *Aukštaitians* but also as Eastern *Aukštaitians* of Anykščiai, Kùpiškis and Utenà.

Įteikta 2024 m. birželio 26 d.

LAURA BRAZAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT–10308 Vilnius, Lietuva

[*laura.brazaitiene@lki.lt*](mailto:laura.brazaitiene@lki.lt)